

Wojciech Śmieja

NIE/PODLEGŁOŚCI I TRANSFORMACJE

Szkice o stuleciu męskiego niepokoju 1918–2018

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Wojciech Śmieja

bada literaturę w kontekście dyskursów płciowej i seksualnej (nie)normatywności (badania z zakresu studiów gender, teorii queer, krytycznych studiów nad mężczyznami i męskosciami).

Opublikował trzy książki autorskie i kilkadziesiąt wydanych w Polsce i za granicą, a także w czasopismach, m.in.: „Teksty Drugie”, „Pamiętnik Literacki”, „Czas Kultury”, „Kultura Współczesna”, „Литературата”, „Aspasia. The International Yearbook of Central, Eastern, and South-eastern European Women’s and Gender History”. Uczestnik wielu krajowych i międzynarodowych konferencji naukowych. Odbił wyjazdy i staże naukowe w uczelniach Niemiec (Greifswald), Francji (Lille, Clermont-Ferrand), Włoch (Neapol), USA (Nowy Jork).

Nie/podległości i transformacje

Szkice o stuleciu męskiego niepokoju 1918–2018

Wojciech Śmieja

Nie/podległości i transformacje

Szkice o stuleciu męskiego niepokoju 1918–2018

Recenzje:
Agata Zawiszewska
Tomasz Tomasiak

Patronat

Śląskie Studia Polonistyczne

Spis treści

Wstęp / 7

Rozdział 1.

Krytyczne studia nad męskosciami i mężczyznami –
przebudowa paradygmatów / 17

Rozdział 2.

Na wysokiej połoninie – męskość między *sacrum* i *profanum*
w tetralogii Stanisława Vincenza / 60

Rozdział 3.

Generał i pantofelki.

O *Generale Barczu* Juliusza Kadena-Bandrowskiego / 86

Rozdział 4.

Postronek, elektryczny sznur, jedwabny węzeł. Dialektyka i erotyka
Mateusza Bigdy Juliusza Kadena-Bandrowskiego / 112

Rozdział 5.

„Zjawisko życiowe, jak każde inne”.

Negocjowanie męskości homoseksualnej. Stanisław I. Witkiewicz
i Jarosław Iwaszkiewicz wobec *Korydona* i *Falszerzy* Andre Gide’a / 140

Rozdział 6.

(P)oszukiwanie rewolucyjnego spełnienia.

Polityka i erotyka w *Martwym morzu* Emila Zegadłowicza / 167

Rozdział 7.

Dygresje na temat kaloszy Michała Choromańskiego –
kampungowanie męskości / 196

Rozdział 8.

Antynomie męskości i erotyczne spojrzenie na męskie ciało
w *Agnieszce, córce Kolumba* Wilhelma Macha / 208

Rozdział 9.

Pamiętniki inwalidów wojennych –

PRL i (re)konstruowanie okaleczonych ciał / 231

Rozdział 10.

„Chłopięce ideały” Jerzego Andrzejewskiego.

W stronę *biografii ekstymnej* / 249

Rozdział 11.

Transformacja i nostalgia.

Męskie inicjacje, męskie degradacje (w prozie najnowszej) / 274

Rozdział 12.

Ciała bez orgazmów. Fragmenty dyskursu prostatycznego / 318

Zakończenie / 351

Bibliografia / 355

Nota bibliograficzna / 373

Indeks nazwisk / 375

Summary / 385

Wstęp

Dotknęliśmy w tym miejscu kwestii postrzegania płci, a nie ma chyba nic ważniejszego dla kondycji demokracji niż właściwy obraz tego, kim jest prawdziwy mężczyzna i w jaki sposób prawdziwy mężczyzna odnosi się zarówno do kobiet, jak i do innych mężczyzn.

(M.C. Nussbaum, *Nie dla zysku. Dlaczego demokracja potrzebuje humanistów*, przeł. Ł. Pawłowski, przedm. Ł. Kuisz, Wydawnictwo „Kultura Liberalna”, Warszawa 2016, s. 128–129)

W badaniach nad literacką nowoczesnością niejednokrotnie podkreślano „męski” charakter tej epoki (Berman¹, Felski², Thomas³), co wiązano z klasową dominacją burżuazji (H. Sussman⁴) i kapitalizmu („Literacki kapitalizm – tak jak nowoczesny europejski kapitalizm ma przede wszystkim męskich bohaterów”, pisze Paweł Tomczok w *Literackim kapitalizmie*⁵, choć wątku tego nie rozwija dalej). Natomiast polskie wejście w nowoczesność, co charakterystyczne, skutkuje poczuciem „niedostatku męskości”. Projekty modernizacyjne (Dmowski, Brzozowski, Piłsudski) zakładały „mężnienie”, odrodzenie męskości po upadku męskiej hegemonii w XIX wieku, o którym pisze Filip Mazurkiewicz

---

¹ M. Berman, *Wszystko, co stałe, rozplywa się w powietrzu. Rzecz o doświadczeniu nowoczesności*, przeł. M. Szuster, Wydawnictwo „Universitas”, Kraków 2006.

² R. Felski, *The Gender of Modernity*, Harvard University Press, Cambridge 1995.

³ C. Thomas, *Male Matters. Masculinity, Anxiety and the Male Body on the Line*, The University of Illinois Press, Chicago 1996.

⁴ H. Sussman, *Masculine Identities: The History and Meanings of Manliness*, Praeger, Santa Barbara 2012.

⁵ P. Tomczok, *Literacki kapitalizm. Obrazy abstrakcji ekonomicznych w literaturze polskiej drugiej połowy XIX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018, s. 28.

w swojej książce o męskiej sile i słabości⁶. Ponieważ jednak odzyskanie strukturalnej możliwości budowania hegemonii na poziomie narodowym kontrapunktowane jest przez emancypację kobiet, pojawienie się w polu społecznej widzialności homoseksualności i przez ościenne „silne” męskościowe projekty (przekuwane w państwową ideologię „męskie fantazje” w nazistowskich Niemczech)⁷, to można zaryzykować tezę, że nowoczesna polska męskość jako posiadająca inną, swoistą i, by tak rzec, strau-matyzowaną genealogię, peryferyjna i zapóźniona podszyta jest lękiem i niepewnością⁸ (interesującym przedsięwzięciem byłoby przebadanie sposobu, w jaki była postrzegana w narracjach eg-zocentrycznych).

O tym, jak bardzo to poczucie lokalnego kryzysu męskości jest wszechobecne, może świadczyć pouczająca anegdota. W 1937 roku w Wydawnictwie Lekarskim „Eskulap” ukazało się tłumaczenie monumentalnej czterotomowej niemieckiej *Encyklopedii wiedzy seksualnej* (tworzonej „przy współudziale prof. dr. med. Zygmunta Freuda”). Hasło poświęcone gonochoryzmowi (dymorfizmowi płciowemu) ma ewolucjonistyczny rys: „Zróżniczkowanie cech płci wzrasta w miarę zaniku »naturalnych« warunków bytowania, dobór płciowy coraz wyraźniej uzależniony jest od tych cech odmiennych i u Europejczyków gonochoryzm osiąga najwyższy stopień”⁹. Poziom „gonochoryzmu” skorelowany jest

---

⁶ F. Mazurkiewicz, *Sila i słabość. Studium upadku męskiej hegemonii w Polsce*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2019.

⁷ Ciekawe, że Polakom trzeba było opowiadać jako „inną” np. męskość śląską, do czego poczuł się zobowiązany Gustaw Morcinek, który tak ją ujął w krajoznawczym opisie Śląska: „Najbardziej twardym, zamkniętym i szorstkim – to robotnik śląski, górnik i hutnik. [...] W ustawicznym obcowaniu z maszynami nabiera jej manier. [...] Staje się czujny, zimny, wyczekujący. Potem zniecka uderza. Jak maszyna. Chytrze, mocno, a w odmierzonej ruchu. Tobie śmierć albo mnie śmierć”. Cyt. za: G. Morcinek, *Jakim jest Ślązak*, w: *Pierony. Górny Śląsk po polsku i niemiecku. Antologia*, red. D. Kortko, L. Ostalowska, Wydawnictwo Agora, Warszawa 2014, s. 133.

⁸ Paweł Tomczok celnie opisuje polską hegemoniczną „męskość zwycięską” jako kompensacyjną fantazję w narracjach przedstawiających alternatywne historie. P. Tomczok, *Męskość zwycięska (w historiach alternatywnych)*, „Czas Kultury” 2019, nr 1, 200, s. 47–53. W politycznej historii alternatywnej Ziemowita Szczerka (*Cham z kulą w głowie*) mówi się wprost o „polskim wirilu” jako cywilizacyjnym fundamencie i społecznym spoiwie.

⁹ Hasło „gonochoryzm” w: *Encyklopedia wiedzy seksualnej: dla lekarzy, prawników i socjologów*, t. 1: A–K, przy współudziale Z. Freuda [i in.], oprac. M. Marcu-

więc z poziomem rozwoju cywilizacyjnego. Wysoki jego stopień w Europie nie oznacza jednak, że nie ma różnic między Europejczykami: „W łonie narodów europejskich wykazuje gonochoryzm zmienną rozpiętość zależnie od narodowości i okresu historycznego”. Co więcej, „nasylenie” cywilizacyjne powoduje załamanie się pozytywnej korelacji i wtórny zanik dymorfizmu: „W przeciwieństwie do słabego zróżniczkowania płci na niskim stadium rozwojowym, istnieć może zanik gonochoryzmu wtórnie; potem, kiedy już osiągnął wyższy stopień rozwoju. Oznacza to wtedy proces degeneracyjny [...]”¹⁰. Autorom encyklopedii, którzy *nota bene* przekraczają tu horyzont biologicznego esencjalizmu, wydaje się, że cywilizacja europejska osiągnęła już ten krytyczny moment i gonochoryzm zacznie zanikać. Co ciekawe jednak, wśród różnych ras ten proces będzie wyglądał różnie: „Pod względem kulturalnym zanik gonochoryzmu spowodzić może przewagę męskiego charakteru narodu albo rasy (Anglosasi) albo przewagę kobiecego charakteru (Słowianie). Niewątpliwe wyrównanie obydwu płci spostrzegamy u Żydów, nawet pod względem fizycznym”¹¹. Przy zdaniu o Słowianach polska redakcja słownika czyni, sensowną skądinąd, uwagę: „pogląd subiektywny, wynikający z pomieszania miernika bio-antropologicznego z sytuacyjno-psychologicznym”¹². Męskość anglosaska i żydowska androgynia nie wzbudzają sprzeciwu, ale „skobiecenie” Słowian (czytaj: Polaków) budzi sprzeciw i opór. Męskość jest bowiem miarą wartości, punktem odniesienia, podstawą wspólnoty, ucieleśnioną doskonałością. Czy słowiańska „kobiecość” nie świadczy też o tym, że „nigdy nie byliśmy nowocześni”? Wszak ówczesna socjologia i antropologia (Johann Jakob Bachofen w swojej rozprawie o pierwotnym matriarchacie, Georg Simmel w słynnym esej *Das Relative und das Absolute im Geschlechterproblem* z 1911 roku zrównujący męskie z ogólnoludzkim, wyższym i absolutnym) bardzo wyraźnie sytuują kobiecość jako formę kulturowo wcześniejszą, słabszą, toteż rasa anglosaska maskulinizuje się jako rasa imperialna, co uzasadnia się jej misją cywilizacyjną, natomiast kobiecość, pozostając „bliżej natury”, wskazywać może na niedostatek „nowoczesności” wśród Słowian, ich peryferyjną „suplementar-

---

se, przeł. z 2. wyd. oryginału [z niem.], popr. i uzupeł. red. S. Higier, Wydawnictwo Lekarskie „Eskulap”, Warszawa 1937.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

ność”, słabość czy, jak ujmie to jeden z bohaterów *Generała Barcza* Juliusza Kadena-Bandrowskiego, „miękkoszcz” (patrz rozdział 3.).

Proponowane dalej szkice interpretacyjne łączy przekonanie, że klasyczne badania nad polskim modernizmem literackim (jak i badania „męskościowe” zanurzone w paradygmacie „hegemonii struktury” i „męskości przydawkowych”, o których dalej) nie potrafią przedstawić przekonującego opisu konstytutywnej dla Nowoczesności „zmowy mężczyzn” (kluczowa metafora Kadena-Bandrowskiego) w warunkach polskiej półperyferyjności, którą charakteryzuje to, że zamieszkuje ją, jak to zwykle bywa w takich przypadkach, „społeczeństwo w trakcie ciągłych przemian, w których wyraźnie widać diachroniczne więzi między tym, co przednowoczesne, nowoczesnością i ponowoczesnością”¹³.

Wykorzystując najnowszą literaturę teoretyczną z obszaru krytycznych studiów nad męskosciami i mężczyznami, zaproponuję interpretacje wybranych tekstów polskich prozaików (z lat 1918–2018), których utwory wydają się w interesujący i bynajmniej nieschematyczny sposób organizować tę relację (somatycznego, społecznego) doświadczenia (rozumianej jako zestaw wyobrażeń regulujący społeczne zachowania) męskości z wielopostaciową Nowoczesnością (i Ponowoczesnością) Polski jako kraju półperyferyjnego. Jestem przekonany, że „męskocentryczne” analizy tekstów literackich otwierają możliwość ujawnienia niedoczytanych do dziś sensów polskiej literatury i kultury XX wieku.

Niedawna fala feministycznych rewindykacji dominującej kultury (jej wyrazem są m.in. eseje Rebeki Solnit, *Brotopia* Emily Chang, *Niewidzialne kobiety* Caroline Criado Perez), zasadzająca się na przekonaniu o „niewidzialności kobiet” i „luce informacyjnej”¹⁴, w jakiej znajduje się połowa ludzkości, zasługuje na doprecyzowanie i zauważenie, że znaczne obszary „męskiego doświadczenia” również pozostają „niewidzialne”. W tym obszarze mieści się właśnie relacja mężczyzn z tym, jak społecznie i kulturowo definiowana jest męskość. Słusznie zauważa Solnit, że „w patriarchacie milczenie obecne jest wszędzie, chociaż od mężczyzn wymaga się innych rodzajów milczenia niż od kobiet”.

---

¹³ M. Blagojević, *Transnacionalizacja i jej brak. Męskość z półperyferyjnej perspektywy Bałkanów*, przeł. W. Śmieja, w: *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, red. A. Dziadek, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2018, s. 119.

¹⁴ Najdobitniej artykułuje to C. Criado Perez. Zob. C. Criado Perez, *Niewidzialne kobiety. Jak dane tworzą świat skrojony pod mężczyzn*, przeł. A. Sak, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2020, s. 13–42.

a „o pewnych aspektach swego życia wewnętrznego i swojej jaźni mężczyźni uczą się milczeć nie tylko wobec innych, ale także wobec samych siebie”¹⁵.

Współczesne teorie męskości pozwalają przesunąć akcent z „bycia” na „stawanie się” ukazujące złożoność i procesualność oraz inherentne „niedokonanie” męskości. To przesunięcie umożliwia wydobywanie i nazywanie stref milczenia czy też niewypowiedzenia. Refleksje m.in. Steve’a Garlicka, Michaela Schwalbego i Todda W. Reesera pozwalają określić temat tej książki, którym jest tropienie poczucia niepewności definicyjnej tego, czym w nowoczesności „męskość” jest, co ją delimituje, jakie jej kulturowe artykulacje są najbardziej pożądane i dłaczego właśnie one. **Wraz ze stopniowym zanikaniem metafizycznej i religijnej podstawy reprodukcji różnicy płciowej normy dotyczące męskości, szczególnie w czasach przełomów i transformacji, są niestabilne i trudno uchwytnie. W rekonstruowanych przedstawieniach literackich dostrzegam je w biografiami bohaterów, których egzystencja i wpisane w nią przemiany nie pokrywają się z dynamiką transformacji historycznych, ekonomicznych i społecznych, co skutkuje brakiem bezpieczeństwa ontologicznego i zmusza do rewizji wyobrażeń o kształcie męskości „hegemonicznej” i nieustannym rewidowaniu stosunku do niej.** Napięcie między indywidualną biografią a przemianami świata zewnętrznego, które w warunkach półperyferyjnej Polski są szczególnie gwałtowne, wytwarza interesującą dynamikę i swoiste – asynchroniczne – trajektorie doświadczania męskości. Nie będzie więc przesadą powiedzieć, że w peryferyjnej nowoczesności nie ma męskości, są tylko kolejne kryzysy męskości wynikające z niestabilności społecznych instytucji i kulturowych instancji wytwarzających ideologie męskiej hegemonii czy dominacji. Z tego też powodu tytuł mojej rozprawy akcentuje niepokojącą dialektykę nie/podległości i nieustannej właściwie transformacji, stanowiących istotne zmienne w procesie negocjowania własnej męskości przez męskich bohaterów, których losy śledzę w kolejnych rozdziałach rozprawy.

Znakomicie uchwycił to Łukasz Najder, którego *Moja osoba. Eseje i przygody* charakteryzuje się bardzo dużym wyczuleniem na zagadnienia męskościowe (znakomite szkice *Wszystko jeszcze mogło się udać* i *Ten człowiek już więcej nie może*). Najder w jednym z wywiadów promujących jego tom mówi:

---

¹⁵ R. Solnit, *Matka wszystkich pytań*, przeł. B. Kopeć-Umiastowska, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2021, s. 42 i 43.

Oglądanie polskiego kina sprzed lat to niesamowite doświadczenie. Czy będą to komedie, czy „Dzień świra”, „Psy”, czy „Kroll” – to jest jak muzeum dzbanerstwa, jakiegoś dzikiego prekapitalizmu i patriarchy w jakości porno. Z dzisiejszej perspektywy postawy i zachowania tych postaci męskich wyglądają tak dziwacznie i odstręczająco, jakby ktoś to wszystko udawał, żartował, grając, a nie w to śmiertelnie poważnie wierzył¹⁶.

W tym samym wywiadzie Najder streszcza swoją rozpisaną na poszczególne eseje biografię, która w wielu punktach jest, nie wstydzę się tej odrobiny autobiografizmu, biografią piszącego te słowa czterdziestokilkuletniego mężczyzny. Przyznaje się do bycia wytresowanym do kultu kapitalistycznego indywidualizmu, który w Polsce uderzył z siłą ideologicznego huraganu w latach 90. (jego skamieliną jest bohater eseju *Bubu król*, czyli Kuba Wojewódzki). W myśl tej ideologii każdy z nas był kowalem własnego losu, a jeśli powinęła mu się noga, kariera nie była udana, lądował jako „przegryw”, „nieudacznik”, który jest sam sobie winien. Po latach okazuje się jednak, że prawie wszyscy jesteśmy „przegrywami”, a kapitalistyczny kult indywidualizmu stanowi przykrywkę dla działania sił o globalnym i niezwykle brutalnym charakterze, których dynamika determinuje naszą aktualną pozycję społeczną. Nasz pokoleniowy „kryzys męskości wieku średniego” (o nim mowa w przedostatnim rozdziale), dokumentowany dość obfitą literacką produkcją, ma charakter zdumiewająco synchroniczny: dotyka nas na poziomie organicznym i psychologicznym, co jest zrozumiałe i niekwestionowalne, ale równocześnie na poziomie formacji ekonomicznej i kulturowej, której krach mieliśmy/mamy okazję obserwować.

Punktem wyjścia proponowanego projektu jest obserwacja Todda W. Reesera: „Męskość hegemoniczna jest zawsze w ruchu. Zawsze. Nigdy nie jest stabilna”¹⁷. W przedstawionych tu szkicach będę śledził literackie odzwierciedlenia tej niestabilności, tego peryferyjnego zmagania z męską formą nowoczesności w okresie i) rozwoju gospodarki wczesnokapitalistycznej w drugiej połowie XIX wieku, ii) Polski międzywojennej,

---

¹⁶ https://magazynkontakt.pl/najder-nigdy-wszystko-sie-nie-spełnia/?fbclid=IwAR351E6dFOxDj-3YrWr3wfy6kRsaV5B_yV-uQ1fgGSYPr8m_osIFPJ5eEVY [dostęp: 8.06.2022].

¹⁷ T.W. Reeser, *Epilogue. Masculinity Studies: New Directions*, w: *Masculinities and Literary Studies. Intersections and New Directions*, ed. J.M. Armengol i in., Routledge, New York–London 2017, s. 197.

iii) Polski Ludowej, iv) Polski współczesnej (późnego kapitalizmu, neoliberalizmu). Innymi słowy, zajmował mnie będzie obszar doświadczenia przez mężczyzn męskości na przestrzeni minionego stulecia – ta „męska przygoda” rozpoczyna się pod auspicjami powszechnej „zmowy mężczyzn” opisywanej przez Juliusza Kadena-Bandrowskiego, a kończy się oskarżycielskimi ruchami w rodzaju #metoo i uwagami o „mantropocenie”¹⁸ jako epoce zniszczenia Natury przez męskocentryczną/patriarchalną kulturę kapitalizmu¹⁹.

Trajektorie przemian politycznych, ekonomicznych, społecznych i kulturowych nie są zbieżne z trajektoriami biograficznymi bohaterów, stąd momenty przełomów historycznych (tytułowych nie/podległości i transformacji), biograficznych czy pokoleniowych wydają się szczególnie interesujące dla proponowanego tu opisu: jedna biografia może oznaczać konieczność uczenia się różnych „modalności” – świetnym tego przykładem są biografie inwalidów wojennych, których „męskość” np. w PRL funkcjonowała równocześnie jako „oswajana” (szczególnie w przestrzeni propagandowej i symbolicznej), „odrzucona” (w doświadczeniu okaleczenia i niepełnosprawności) i „izolowana” (w przestrzeni społecznych interakcji).

W rekonstruowaniu tej „płynnej męskości” nie da się uciec od seksualności jako jednego z najważniejszych jej parametrów. Choć nie stanowi ona podstawowego tematu tej książki, to będące jednym z najważniejszych wyróżników hegemonicznej męskości nowoczesnej spojenie jej z wyłączną heteroseksualnością, czego kulturowym regulatorem jest przenikająca całą kulturę mniej czy bardziej uświadomiona homofobia, rozumiana jako praktyka selekcyjna i uwiarygodniająca „prawdziwą męskość”, pojawiać się będzie w różnych kontekstach w niemal każdym rozdziale. W szeregu omawianych przeze mnie przypadków ta ściśle wytyczana granica między tym, co heteroseksualne, a tym, co homoseksualne, będzie się okazywać słaba, przepuszczalna, porowata i przenikliwa. Jej podtrzymanie będzie wymagać podje-

---

¹⁸ K. Raworth, *Must the Anthropocene be a Manthropocene?*, „The Guardian”, 20.10.2014.

¹⁹ Ostatni rozdział wykracza poza rodzime terytorium, lecz traktuję go jako bardzo ważne uzupełnienie całości – przywołując przykłady „narracji prostytucyjnych”, staram się ukazać możliwość myślenia, mówienia i przeżywania „męskości po męskości” albo – ujmując rzecz innymi słowy – przechodzenia od biopolitycznej episteme porządku genderowego ku episteme „farmakopornograficznej”.

cia specjalnych wysiłków, będzie się łączyć z określonymi kosztami i trudnościami, które podmiot, wspólnota lub kultura będą się czuć w obowiązku podejmować. Zagadnienie tego ciągłego wyznaczania nieszczelnej granicy, które niejako samoistnie się ujawnia na kartach tej książki jako istotny temat, zasługiwałoby na oddzielną monografię.

***

W rozdziale 1. prezentowanej rozprawy postaram się przedstawić zwięźle kilka głosów w obrębie szeroko rozumianych krytycznych studiów nad mężczyznami i męskosciami (w dalszych partiach tej książki będę posługiwał się akronimem KSMM). Ich wspólnym mianownikiem wydaje się refleksja nad wyczerpaniem „klasycznych” modeli opisowych i ożywczy wpływ koncepcji związanych z inspiracjami płynącymi z teorii krytycznej, nowego materializmu, feminizmu, marksizmu, teorii *queer*, teorii biopolitycznych i zwrotu afektywnego. W „nowym” teoretyzowaniu kładzie się nacisk na płynność oraz wielopłaszczyznowość rozumienia i ucieleśniania męskości, z czego wynika też hybrydyczność teoretyczna wielu spośród przedstawionych ujęć. Inspiracje psychoanalizą Kai Silverman i socjologią Raewyn W. Connell, obecne w mojej poprzedniej książce poświęconej męskości (*Hegemonia i trauma. Literatura wobec dominujących fikcji męskości*, wyd. IBL, Warszawa 2015), wydają mi się wciąż wartościowe i oświetlające, niemniej dostrzegam potrzebę usytuowania tworzonoego przeze mnie dyskursu i jego przedmiotu w przestrzeni politycznej (półperyferyjność), warunkach produkcji (determinizmy społeczno-ekonomiczne) i naturokultury (otoczenie technologiczne, ponowoczesne formy ucieleśnienia).

Dodać muszę wszakże, iż czytelniczka lub czytelnik, oczekując „mocnego” teoretycznego kośćca, może poczuć zawód. Książka ta pisana była stopniowo. Składające się na nią analizy tekstów literackich powstawały przez pięć ostatnich lat i ich ostateczny kształt oraz dobór nie są wynikiem jakiejś przedwstępnej tezy, do której poszukiwałem ilustracji. Było odwrotnie – zawarte w książce intuicje teoretyczne krystalizowały się wokół różnych intuicji, chęci dopowiedzeń (stąd powroty do Stanisława Vincenza, Jerzego Andrzejewskiego, Michała Choromańskiego czy Wilhelma Macha) i zainteresowań czytelniczych. Pierwszym zadaniem, jakie przed sobą stawiałem, było zademonstrowanie tego, jak (i czy w ogóle) najnowsze ujęcia teoretyczne w polu badań

nad męskosciami mogą wzbogacać repertuar narzędzi interpretacyjnych, którymi dysponujemy. Podejmując się tego zadania, nie byłem monogamicznie wierny którejkolwiek z tych licznych teoretyzacji, lecz starałem się trzymać ich, jeśli wolno mi to tak wyrazić, uogólnionego ducha. Dopiero osiągnięcie pewnej masy krytycznej w demonstrowanej tu pracy interpretacyjnej połączone z pogłębionym rekonesansem w polu KSMM pozwoliło mi zaproponować pewne ostrożne wnioski o charakterze uogólniającym. Ocena ich przydatności i akuratności to już Państwa, czytelniczek i czytelników, zadanie.

Książka, którą mają Państwo w rękach, stanowi próbę sprostania temu zadaniu. Nie powstałaby ona, gdyby nie pomoc, uwaga, życzliwość, inteligencja, cierpliwość, wyrozumiałość, poświęcenie, krytycyzm wielu, naprawdę wielu osób. Nie sposób tu wszystkich ich wyliczyć i wymierzyć udział, jaki mieli w powstaniu mojej rozprawy. Wszystkim im jestem bardzo wdzięczny. Wyjątek uczynię dla dwu osób, które w sposób szczególny i bezpośredni wpłynęły na jej kształt – prof. Michaela Kimmela, dyrektora Center for the Study of Men and Masculinities na Uniwersytecie Stony Brook, i Roberta (Roby'ego) T. Cserniego, pełniącego funkcję sekretarza w tym centrum. Dzięki trzymiesięcznemu stypendium naukowemu (program „Mobilność kadry” na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach) miałem niebywałą okazję odbywać tam staż jako *visiting scholar* jesienią 2018 roku. To właśnie podczas pobytu w Stony Brook, podczas dyskusji, lektur i wykładów, w których mogłem uczestniczyć, kształtowała się idea tej książki.

Indeks nazwisk

- Abgarowicz Maria 263
Aboim Sofia 25, 355
Abraham-Diefenbach Magdalena 188, 366
Adorno Theodor W. 37, 300
Ahmed Sara 35
Allen Woody 335
Amis Martin 57
Anderson Eric 25, 50, 355
Andres Zygmunt 168, 369
Andrzejewski Jerzy 14, 140, 141, 153, 212, 249–273, 354
Anemtoiacei Ovidiu 52
Arkin Alan 346
Armand Ernest-Lucien Juin 174
Armengol Josep M. 12, 17, 26, 35, 56, 59, 314, 325, 335, 336, 355, 356, 363, 364, 366
Armstrong Lance 319
Atkins Ti-Grace 42
Audouin-Rouzeau Stéphane 235, 355
Austin John L. 204
- Bachofen Johann Jakob 9
Bachórz Józef 94, 367
Bachtin Michaił 33
Baczyński Krzysztof Kamil 263
Bajer Piotr 168, 178, 355
Bal Agnieszka 212, 355
Balcerowicz Leszek 275, 295, 303, 316, 317, 365
Bălcescu Nicolae 26
- Bandrowska Romana 130
Bandrowski-Kaden Juliusz 10, 13, 86–111, 112–139, 156, 359, 360, 361, 367, 368, 373
Barłowski Dezydery 191
Bartelski Lesław 233, 355
Baudelaire Charles 327
Bauman Janina 97, 355
Bauman Zygmunt 96, 97, 284, 355
Bawolek Waldemar 57, 278, 284, 295, 303, 307–314, 354
Beasley Chris 27, 29
Bednarek Joanna 46, 251, 351, 356, 357
Bem Józef 313
Bendyk Edwin 20, 355
Benjamin Walter 165
Berggren Kalle 33, 35, 48, 355, 366
Berling Zygmunt 240
Berman Marshall 7, 356
Bersani Leo 145, 323, 356
Bettelheim Bruno 323, 356
Bhabha Homi 296, 316
Bielecki Marian 280
Bielik-Robson Agata 264, 356
Bieńkowski Dawid 275
Biernacki Andrzej 139, 359
Biernacki Eugeniusz 154, 263
Biran de Maine 341
Blagojević-Hughson Marina 10, 25, 58, 274, 303, 356
Blüher Hans 194
Błoński Jan 258

- Bojanowska Małgorzata 150, 361
 Bonaparte Napoleon de 96
 Bondarczuk Sergiej 239
 Borejsza Jerzy 174, 175, 182, 356
 Borowski Mateusz 321, 369
 Bosch-Vilarrubias Marta 56, 57
 Bourdieu Pierre 20, 55, 71
 Bourke Joan 234, 356
 Boziewicz Władysław 198, 199, 201, 206
 Braidotti Rosi 351, 356
 Brandt Stefan 57
 Brandys Kazimierz 211
 Breiter Emil 167, 178, 179, 356
 Bridges Tristan 20, 25, 51, 356
 Brod Harry 29, 318, 320, 358
 Brodzka Alina 170, 171, 363
 Broyard Anatole 326–330, 356
 Brzozowski Stanisław 7, 93
 Butler Judith 41, 132, 133, 135, 300, 356
 Butor Michel 208
 Bychowski Gustaw 189

 Canguilhem Georges 341
 Carabí Àngels 17, 56, 335, 363
 Carlyle Thomas 92, 93
 Carpenter Edward 145
 Casper Monica J. 319, 356
 Céline Luis-Ferdinand 174
 Ceronetti Guido 324, 356
 Chałasiński Józef 113, 356
 Chang Emily 10, 300
 Chęciński Sylwester 213, 214, 215
 Choromański Michał 14, 196–207, 353, 356, 362, 367, 368, 371, 373
 Church Kathryn 325, 360
 Chylińska Teresa 152
 Cichy Michał 276
 Cieślak Ewa 150, 361
 Ciwkacz Olga 71, 356
 Claudel Paul 149
 Cocteau Jean 148

 Connell Raewyn W. 14, 19, 22, 24, 25, 28, 29, 30, 34, 39, 40, 47, 50, 54, 315, 317, 357
 Conrad Joseph 204, 340
 Coppola Francis Ford 335
 Corbalan Ana 59
 Corouve Camille 144, 357
 Courtine Jean-Jacques 235, 355
 Crayden-Croyne Ann 234, 357
 Cserni Robert 15, 50, 357
 Czachowski Kazimierz 167, 357
 Czapliński Przemysław 21, 87, 210, 275, 277, 359, 360, 365
 Czapski Józef 259, 263, 264, 364
 Czarnecka Barbara 142, 357
 Czermińska Małgorzata 258
 Czerwiński Marcin 210, 232, 357
 Czubala Henryk 168, 358
 Černý David 18

 Dagonnet François 341
 Danet Jean 311, 359
 Dąbrowska Małgorzata 234, 368
 Dąbrowska Maria 253, 270
 Dąbrowski Bartosz 153, 261, 262, 357
 Dąbrowski Mieczysław 87, 114, 258, 363, 366
 De Lauretis Teresa 19, 56, 363
 Degler Janusz 116, 148, 370
 Dehnel Jacek 263
 Deleuze Gilles 30, 34, 46, 47, 48, 57, 109, 250, 251, 323, 341, 357, 366
 Derrida Jacques 20, 21, 357
 Długolecka Alicja 17, 361
 Dmowski Roman 7, 93
 Dobroński Adam Czesław 233, 357
 Domaradzki Jerzy 88
 Douglas Michael 335, 346, 348
 Douglass Frederick 52
 Driel van Miels 320, 357
 Drotkiewicz Agnieszka 275
 Dryer Richard 319, 320, 357
 Dubrowin Borys 232

- Duda Maciej 19, 20, 26, 358
 Dunin Kinga 317, 358
 Dutton Kenneth R. 218, 358
 Dziadek Adam 10, 24, 61, 83, 92, 274,
 283, 303, 356, 362, 364, 368, 369
 Dziedzic Dominik 98, 103, 110, 358
 Dzieciolowski Alfons 242
- Eastwood Clint 335
 Edelman Lee 283, 358
 Edley Nigel 17, 47, 48, 358
 Ehrenreich Barbara 283, 358
 Eliot Thomas Stearns 327
 Ellis Havelock 134, 358
 Engels Fryderyk 60, 358
 Eribon Didier 145, 153, 358
 Essig Lee W. 50, 357
 Eulenburg Philip von 145, 146
 Ewers Hans Heinz 175, 176
- Falkowski Mateusz 93, 221, 244, 287,
 369
 Falski Maciej 249, 363
 Fanon Frantz 112, 358
 Felski Rita 7, 103, 108, 358
 Fergus Karen D. 325, 360
 Fik Ignacy 173, 358
 Filipczuk Michał 73, 361
 Fitch Margaret I. 325, 360
 Fiut Aleksander 209, 211, 212, 213,
 218, 224, 225, 226, 358
 Flannigan-Saint-Aubin Arthur 318,
 320, 358
 Flood Michael 26, 51, 361
 Forajter Waclaw 257, 259, 268, 270,
 271, 358
 Ford Richard 335
 Foucault Michel 22, 28, 36, 40, 41, 55,
 72, 145, 183, 194, 266, 269, 311, 341,
 359, 367
 Franaszek Andrzej 272
 Freud Zygmunta 8, 23, 49, 102, 132,
 134, 151, 167, 186, 197, 199, 253, 254,
 257, 270, 320, 358, 359, 363
- Frycie Stanisław 211
 Fryde Ludwik 139, 259
 Fudała Tadeusz 243
- Gajos Janusz 88
 Gallop Jane 98, 359
 Garbat Marcin 233, 359
 Gardiner Judith Kegan 26, 361
 Garlick Steve 11, 22, 37, 42, 43, 44, 45,
 46, 52, 56, 62, 83, 84, 85, 98, 300,
 309, 359
 Gauchet Marcel 20, 359
 Gaworski Henryk 232–243
 Gebethner Jan 130, 158
 Genet Jean 265, 266, 272, 273, 293,
 319, 324, 367
 Gerber David A. 231, 357
 Giddens Anthony 73, 229, 279, 359
 Gide André 107, 140–166, 194, 261,
 262, 357, 358, 359, 361, 366
 Giesbert Franz-Oliviere 342
 Głowacka-Czarnopyś Greta 89, 359
 Głowacki Janusz 57
 Goffman Erwin 28
 Goldstucker Edouard 266
 Gombrowicz Witold 19, 26, 86, 87,
 88, 116, 117, 139, 140, 141, 149, 183,
 191, 201, 207, 250, 272, 273, 302,
 359, 367, 370
 González-Allende Iker 59
 Gordon David F. 325, 364
 Gosk Hanna 87, 88, 89, 359
 Goss Łukasz 87, 360
 Gościński Julian 86, 363
 Gottzén Lucas 22, 29, 30, 31, 37, 54,
 55, 245, 360, 366, 367
 Goux Jean Jacques 164, 360
 Graban-Pomirska Monika 62, 370
 Graczyk Ewa 62, 370
 Gray Ross E. 325, 360
 Grenz Józef 237
 Griffin Penny 315, 360
 Gromyko Mikołaj M. 80, 360

- Gronczewski Andrzej 141, 142, 361
 Grzelecki Stanisław 220, 360
 Grzeleński Bolesław 200, 360
 Guattari Felix 30, 33, 34, 46, 48, 49,
 50, 57, 250, 251, 270, 273, 323, 325,
 357
 Habermas Jürgen 89, 360
 Halberstam Jack 283, 312, 360
 Hannagan Alonzo 218
 Harrison Katherine 25, 356
 Head James H. 204
 Hearn Jeff 19, 25, 29, 51, 52, 54, 57, 58,
 59, 102, 356, 360
 Hegel Georg W.F. 91, 94, 96, 101, 102,
 112, 121, 127, 130, 136, 139, 318, 341,
 343, 344, 360, 362, 370, 371
 Heidegger Martin 50, 84, 102
 Hejduk Jerzy 239, 246
 Hemingway Ernest 329, 340
 Hen Józef 57
 Henric Jacques 57
 Herder Johann G. 300
 Herer Michał 22, 93, 221, 244, 287,
 359, 369
 Hertz Paweł 142, 150, 151, 152, 154,
 360, 366
 Hickney-Moody Ann 46, 47, 360
 Higier Stanisław 9, 358
 Hisztin Stanisław 186
 Hitler Adolf 175, 189, 276
 Hłasko Marek 263
 Hoesick Ferdynand 167, 363
 Horlacher Stefan 52, 53, 54, 360
 Horodecka Magdalena 62, 370
 Hulka-Laskowski Paweł 173
 Hultman Martin 43, 366
 Huyssen Andreas 93, 361
 Illouz Eve 17, 73, 361
 Iwańska Jadwiga 236
 Iwasiów Inga 155, 371
 Iwaszkiewicz Jarosław 104, 140–166,
 191, 193, 209, 224, 250, 262, 273,
 305, 306, 354, 357, 359, 360, 361,
 366, 369, 371
 Iwaszkiewiczowa Anna 150, 156,
 166, 360
 Jabłoński Witold 263
 Jacob Max 148
 Janion Maria 93, 250, 253, 302, 309,
 361
 Janta-Polczyński Aleksander 142,
 143, 152, 361
 Jardine Alice A. 21, 357
 Jarosiński Zbigniew 238, 361
 Jarosz Krzysztof 159, 164, 165
 Jarry Alfred 96
 Jaworski Krzysztof 318, 363
 Jelloun Tahar Ben 326, 336–341, 347
 Jedrychowska Maria 155, 361
 Johnson David K. 199, 361
 Joyce James 62, 89, 102
 Kafka Franz 204, 284
 Kaganovsky Lilya 238, 361
 Kaliszewski Andrzej 87, 99, 361
 Kaliściak Tomasz 19, 22, 36, 61, 68,
 83, 92, 98, 147, 156, 201, 266, 318,
 358, 362, 363, 368, 370
 Kamińska-Maurugeon Magdalena
 318, 363
 Kantorowicz Ernst 96, 97, 362
 Kaptur Ewa 198, 362
 Kardaś Julian 244
 Karlsson Gunnar 32, 362
 Karpowicz Ignacy 306
 Karpowicz-Słowikowska Sylwia 71,
 356
 Kasperek Andrzej 258, 355
 Kaszubski Tomasz 132, 356
 Kaufman Michael 51, 318, 320, 358
 Keats John 335
 Keller Marek 263
 Kennedy Amanda 321, 357
 Kertbeny Karl M. 72
 Kępiński Antoni 247

- Kimmel Michael 15, 17, 19, 25, 26,
 28, 29, 31, 50, 51, 54, 59, 91, 321,
 357, 362
 Kirchner Hanna 272
 Kisiel Marian 168, 355
 Klimas-Blahutowa Maria 225
 Klimko-Dobrzaniecki Hubert 278,
 282, 362
 Kłosiński Krzysztof 24, 101, 168, 169,
 171, 182, 185, 193, 358, 362, 370
 Knapiek Ryszard 90, 362
 Knausgård Karl Ove 283
 Książnin Franciszek Dionizy 321
 Kofta Krystyna 327
 Kojève Alexandre 112, 362
 Komornicka Maria 256
 Konieczny Jerzy 17, 361
 Konkowski Andrzej 200, 362
 Konwicki Tadeusz 211, 231
 Kopacki Andrzej 146, 155, 209, 366
 Kopeć-Umiastowska Barbara 11, 367
 Kortko Dariusz 8, 96, 364
 Koschorke Albrecht 136, 362
 Kosofsky-Sedgwick Eve 26, 68, 184,
 197, 304, 362
 Kossuth Lajos 26
 Koszyc-Szołajska Maria 167, 180, 362
 Kowalczyk Agnieszka 351, 356
 Kowalczykowska Anna 94, 367
 Kozak Jolanta 330
 Kozikowski Edward 169, 362
 Koziołek Ryszard 302, 362
 Krafft-Ebing Richard von 105, 106,
 146
 Kralkowska-Gątkowska Krystyna
 168, 177, 187, 192, 193, 194, 363
 Kraskowska Ewa 87, 88, 104, 105, 114,
 363
 Krasuski Krzysztof 205, 363
 Kraszewski Józef Ignacy 19, 77
 Krawiec Adam 97, 362
 Kristeva Julia 249, 363
 Kroński Tadeusz 94, 96, 363
 Kropiwić Urszula 112, 358
 Królak Sławomir 24, 366
 Krylova Anna 238, 363
 Krzyżanowski Julian 168, 363
 Księżyk Rafał 196, 363
 Kuisz Jarosław 7, 276, 300, 363
 Kuncewiczowa Maria 207, 212
 Lacan Jacques 49, 125, 264, 345
 Laquer Thomas W. 23, 363
 Latawiec Krystyna 168, 358
 Laurie Timothy 22, 46, 47, 48, 360
 Lawrence David H. 87, 89, 359
 Le Bitoux Jean 311, 359
 Lechoń Jan 142, 357
 Leder Andrzej 139
 Legeżyńska Anna 87, 359
 Lepper Andrzej 88, 114
 Leszczyński Adam 139
 Leszkowicz Paweł 208, 228, 229, 363
 Leverenz David 59, 335, 363
 Lewandowski Władysław 141, 355
 Libera Antoni 263
 Limbaugh Rush 31
 Lipiński Wojciech 80, 365
 Lisowska Katarzyna 19, 363
 Littell Jonathan 318, 319, 363
 Lorre Chuck 348
 Loyd Genevieve 91, 363
 Lukács György 86, 90, 363
 Ładoń Monika 318, 325, 363, 364
 Łukasiewicz Małgorzata 89, 209, 258,
 360, 366
 Maciąg Włodzimierz 208, 209, 213,
 364
 Madejski Jerzy 155, 371
 Madyda Aleksander 61, 64, 66, 75,
 364
 Magnone Lena 101
 Majerski Paweł 161, 355
 Małecki Jakub 276
 Mann Tomasz 327
 Marcuse Herbert 358

- Maritain Jacques 156
 Markiewicz Barbara 204, 364
 Marks Karol 60, 172, 186, 358
 Marzano Michaela 321
 Masaryk Tomasz 26
 Massumi Brian 57
 Maśliński Józef 139
 Mauriac François 156
 Mazur Tadeusz 237, 238, 239, 240, 247
 Mazurkiewicz Filip 7, 8, 24, 32, 94, 362, 364
 McCallum Claire 233, 238, 246, 364
 Mellström Ulf 54, 55, 245, 366
 Mencwel Andrzej 216, 364
 Mérida-Jiménez Rafael M. 59
 Messerschmidt James W. 24, 364
 Messner Michael 51
 Michalski Maciej 97, 362
 Micińska Anna 148, 370
 Mikiciuk Elżbieta 71, 357
 Milrod Christine 321, 357
 Moczar Mieczysław 213
 Mohr Sebastian 36, 37, 364
 Monaghan Lee 245, 366
 Money John 41
 Moore Lisa J. 319, 356
 Morcinek Gustaw 8, 96, 364
 Mosak Piotr 98, 318, 358, 364
 Mosse George M. 90, 364
 Musil Robert 89
 Muszyński Andrzej 276, 278, 281, 284, 295–301
 Mycielski Zygmunt 140
 Mykhalovskiy Eric 325, 360

 Najder Łukasz 11, 12, 276, 283, 365
 Najer Aleksandra 80, 365
 Napierski Stefan (Eiger Marek) 116, 140, 365
 Napiórkowski Marcin 45, 365
 Narutowicz Gabriel 17, 187, 191
 Nathan Leonard 364
 Nietzsche Friedrich 43, 84, 341

 Niklewicz Piotr 86, 365
 Nowacki Dariusz 258, 259, 260, 262, 263, 264, 267, 268
 Nowaczyński Adolf 268, 365
 Nowaczyński Piotr 61, 146, 365
 Nowakowska Agnieszka 327, 356
 Nowakowski Marek 211, 275
 Nowak-Rogoziński Mikołaj 364
 Nowicki Świętosław F. 94, 112, 121, 127, 128, 137, 318, 344, 360, 362
 Nussbaum Martha C. 37, 300, 304
 Nycz Ryszard 21, 34, 67, 80, 365
 Nyczek Tadeusz 258

 Ochab Maryna 324, 356
 Oczko Piotr 205
 Olbrycht Jan 240
 Orbitowski Łukasz 278, 288–294
 Orłowicz Mieczysław 66, 365
 Orsetti Maria 299, 300
 Ortega y Gasset Jose 86, 187, 365
 Osęka Piotr 317, 365
 Ostalska Lidia 96, 364
 Ostrowski Mikołaj 238, 239
 Owsiak Jerzy 291

 Paczkowski Jan 112
 Paczkowski Andrzej 170, 365
 Papieska Agnieszka 141, 142, 150, 360, 361
 Papieski Robert 141, 142, 150, 360, 361
 Parsons Talcott 40
 Pascal Blaise 341
 Pascoe Claire Jo 25, 356
 Pasternak Borys 89
 Paszek Jerzy 168, 365, 368
 Pater Walter 152
 Paternotte David 44, 365
 Pawłowski Łukasz 7, 300, 365
 Pease Bob 26, 52, 361, 365
 Perez Criado Caroline 10, 300, 357
 Perriam Christopher 59
 Petit Philippe 326, 341–345, 349

- Piątkiewicz Zygmunt 237
 Pilch Jerzy 57, 317, 335
 Piłsudski Józef 7, 26, 93, 241, 242, 367
 Pistor Fanny von 135
 Piwowarczyk Andrzej 167, 168, 172, 173, 176, 194, 195, 365
 Pobłocki Kacper 20, 139, 301, 366
 Poincaré Henri 158
 Polewoj Borys 238
 Pollard Patrick 142, 366
 Polniak Łukasz 213, 237, 366
 Poradecki Jerzy 211, 215, 218, 219, 222, 225, 229, 366
 Potkański Jan 258, 366
 Potts Annie 34, 366
 Pouy Leonard 204, 366
 Preciado Paul B. 24, 34, 42, 325, 352, 366
 Pringle Kenneth 26, 361
 Prokopiuk Jerzy 167, 359
 Proust Marcel 89, 142, 144, 152, 160, 165
 Próchnicki Włodzimierz 168, 358, 370
 Pulé Paul 43, 366
 Putin Władimir 21, 282

 Radomski Andrzej 234, 368
 Rajnfeld Józef 154, 356
 Ramos Julie 204, 366
 Raworth Kate 13, 366
 Redliński Edward 375
 Reeser Todd W. 11, 12, 22, 31, 32, 33, 34, 35, 46, 56, 57, 322, 324, 328, 360, 366
 Reich Wilhelm 188, 190, 366
 Reid-Pharr Robert 57
 Renold Emma 47
 Repo Jemima 40, 41, 43
 Requena-Pelegri Teresa 57, 314, 366
 Reszke Robert 254, 359
 Rey Juan 59
 Ricoeur Paul 53

 Ritz German 147, 155, 156, 157, 160, 209, 258, 366, 367
 Robbe-Grillet Alain 208
 Robertson Steve 245, 366
 Rogoziński Julian 159, 259, 261, 359, 361
 Romaniuk Radosław 141, 272, 361
 Rosół Piotr S. 265, 273, 367
 Roth Philip 326, 330–336
 Rudaś-Grodzka Monika 23, 205, 358
 Rudd Kevin 348
 Rusiłowicz Kamil 279, 367
 Ruzamski Marian 169, 172, 362
 Ryan Lorraine 59
 Rymkiewicz Jarosław Marek 280
 Rzyziński Remigiusz 266, 367
 Rzewski Paweł 93, 367

 Sabo Donald 325, 364
 Sacher-Masoch Leopold von 105, 106, 107, 132, 135, 136, 367
 Sak Anna 10, 357
 Santner Eric L. 264, 365
 Schwalbe Michael 11, 24, 26, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 51, 98, 300, 367
 Segal Lynne 57, 336, 349, 367
 Serlin David 245, 367
 Shefer Tamara 54, 55, 245, 366
 Shuty Sławomir 275, 282, 367
 Siedlecka Joanna 233, 367
 Sieniewicz Mariusz 275
 Sikora Agata 36, 367
 Sikora Tomasz 313, 367
 Silva da Luiz Inácio 315
 Silverman Kaja 14
 Simmel Georg 9
 Siwiec Adam 200, 367
 Skarga Piotr 190
 Skrendo Andrzej 249, 250, 268, 269, 270, 272, 367
 Skucha Mateusz 19
 Słojewski Jan Z. 113, 117, 367
 Słonimski Antoni 191, 204, 367

- Smith Paul 21, 357
 Sobczak Paweł Maurycy 191, 367
 Sobolczyk Piotr 264, 367
 Solanas Valerie 42
 Solnit Rebecca 300, 367
 Sołtys Paweł 278, 295, 301–307, 354, 371
 Sołtysik Marek 200, 201, 367
 Sontag Susan 183, 185, 205, 206, 207, 326, 327, 328, 368
 Southby Kris 245, 366
 Sowa Jan 97, 139, 368
 Sowiński Michał 278, 371
 Spector-Mersel Gabriela 336, 368
 Speer Susan 47
 Spiess Stefan 154, 155
 Sprusiński Michał 87, 90, 92, 96, 97, 100, 101, 112, 113, 117, 119, 361, 368
 Stańczak-Wiślicz Katarzyna 234, 368
 Stańska Hanna 186
 Stapler Bruce 328, 368
 Stasiuk Andrzej 313, 317
 Stoller Robert 41
 Stoltenberg John 52
 Straszewicz Czesław 167, 368
 Strauss Richard 340
 Stronciwiłk Agata 302, 368
 Strzelczyk Jerzy 97, 362
 Studencki Władysław 168, 172, 368
 Suchanow Klementyna 272
 Sucharski Henryk 313
 Sussman Herbert 7, 82, 83, 91, 92, 95, 368
 Symonds John A. 145
 Synoradzka Anna 258, 262–267, 272, 368
 Szablowski Florian 247
 Szałasek Filip 272, 368
 Szczawiej Jan 225, 369
 Szczepaniak Monika 26, 368
 Szczerk Ziemowit 279, 280, 368
 Szcześniak Magdalena 58, 274, 316, 348, 368
 Szekspir William 105, 327
 Szołochow Michaił A. 239
 Szostak Wit 276
 Szpakowska Małgorzata 235, 237, 369
 Szuchewicz Włodzimierz 67, 74, 369
 Szukalski Stanisław 97
 Szulżycka Anna 277, 359
 Szymanowski Karol 146, 149, 150, 153, 154, 168, 357, 361
 Szymanowski Kornel 172, 176, 177, 179, 185, 369
 Świerż-Zaleski Stanisław 200
 Święch Jerzy 258
 Tamagne Florence 143, 369
 Telicki Marcin 87, 359
 Tetmajer-Przerwa Kazimierz 186
 Theweleit Klaus 30, 93, 221, 244, 287, 308, 309, 369
 Thomas Calvin 7, 52, 102, 103, 113, 343, 345, 369
 Thorwald Jürgen 321, 369
 Tjeder David 91, 369
 Toeplitz Krzysztof Teodor 220, 369
 Tolstoj Lew 327
 Tomasik Krzysztof 211, 262, 264, 369, 370
 Tomasik Tomasz 19, 26, 115, 370
 Tomczok Marta 169, 370
 Tomczok Paweł 7, 8, 82, 277, 370
 Tomkowski Jan 258
 Toruńczyk Barbara 259, 364
 Trump Donald 21
 Ubertowska Aleksandra 60, 64, 81, 82, 370
 Ulińska Ewa 264, 365
 Updike John 335
 Velez Marcel A. 314
 Vichrow Rudolf 321

- Vincenz Stanisław 14, 60–85, 357, 365
Vogler Henryk 167, 186, 370
- Wajda Andrzej 88, 113, 114, 258
Wajszwili Waldemar 245
Warkocki Błażej 26, 61, 68, 156, 183, 370
Watowa Ola 269, 364
Watson Janell 48, 49, 50, 370
Wawrzyniak Joanna 240, 370
Wehbe-Herrera Aishih 57
Wende Jan Karol 167, 176, 179, 370
Wertenstein Wanda 205, 263, 368
Wetherell Margaret 17, 47, 48, 358
White Edmund 335
Wicha Marcin 284
Wilczyński Grzegorz 47, 357
Wilde Oskar 145, 146, 151, 153, 193
Williams Robert R. 127, 370
Wilk Mariusz 57
Winckelmann Joachim J. 145, 229
Wisłowska Maria 196, 371
Witkiewicz Stanisław I. 116, 146, 147, 148, 370
Witkowski Michał 270, 280, 281, 284, 370
Witos Wincenty 113, 118, 356
Wodnicki Adam 57, 335
Wojnicka Katarzyna 55
Wolff Larry 135, 371
Wołodźko-Butkiewicz Alicja 239, 371
- Woolf Virginia 105
Wójcik Mirosław 168, 169, 170, 172, 173, 177, 178, 180, 186, 189, 193, 362, 370
Wójcik Włodzimierz 241, 242, 371
Wyka Kazimierz 211
Wysłouch Seweryna 196, 197, 200, 371
- Zagańczyk Marek 154, 366
Zalewski Cezary 106, 110, 371
Załoski Zbigniew 214, 215, 217, 219, 220, 242, 371
Zawieyski Jerzy 262, 357
Zegadłowicz Emil 167–195, 353, 355, 357, 358, 362, 363, 365, 368, 369, 370, 371
Zielińska Barbara 155, 371
Zieliński Jan 259, 364
Zięba Jan 140, 365
Znaniński Florian 113, 356
Zweig Stefan 89, 196, 371
- Żeleński Tadeusz (Boy) 90, 149, 356
Żółkiewski Stefan 171, 363
Żółkoś Monika 62, 370
Żukowski Dariusz 183
Żulczyk Jakub 278, 281, 284–288, 294, 300, 354
Żychliński Arkadiusz 93, 221, 244, 287, 369
Žižek Slavoj 264, 343, 344, 356, 371

Wojciech Śmieja

Non/independence and transformations
On a century of male anxiety 1918–2018

Summary

The monograph constitutes part of the field of critical studies on men and masculinities, which has seen rapid development in Poland in recent years. Research in this area focuses on deconstructing essentializing and transhistorical notions of masculinity, and problematizes the status of men in relation to prevailing cultural norms of masculinity. Structuralist theories of masculinity, the vast majority of which have been assimilated by the local masculinity studies, have trouble describing this uninterrupted sequence of social transformations and cultural definitions of masculinity, resulting in a proliferation of attributive clarifying terms (hegemonic masculinities, 19th-century masculinities, lancer masculinities, socialist masculinities). Poststructuralist approaches emphasize the instability, variability, heterogeneity and relationality of masculinity as a category simultaneously produced by men and producing men. In an extensive methodological introduction, the author attempts to reconstruct as precisely as possible for the use of the Polish reader the methodological transition that has taken place in global masculinities research thanks to the second generation of scholars working in this discipline (Todd W. Reeser, Steve Garlick, Timothy Lourie, Stefan Horlacher and others).

Applying the new concepts discussed in the introduction to the analysis of literary texts makes it possible, according to the author, to demonstrate the unconscious and often difficult-to-express tension that the unstable limits of gender categories introduce into the lives of characters – not necessarily related to our “here and now,” but, as it turns out, quite common and transhistorical. The analyses of selected works expose the tensions that are at first glance invisible, unnamed, but fundamental, thus opening up the field of further inquiry for subsequent researchers. All the discussed plots demonstrate how changes in political, social, cultural and economic conditions have modified the definition of what is “masculine” or “non-masculine,” and how the characters have confronted these changes, sometimes attempting adaptation, at other times contestation. Between the lines of these texts one can find uncertainty, anxiety and a desire to establish an (imagined) ontological foundation for the male gender, which, however, is lacking in the secularizing, fluid reality. Moreover, almost every one of these changes resonates in the male bodies.

The author reconstructs the problems of male characters affected by the unstable conditions of establishing norms of masculinity in the Polish semi-peripheral reality. It is, therefore, worth briefly summarizing these reconstructions to show what they have in common.

In *The Quarrel*, belonging to Vincenz's Hutsul Cycle, Foka, the main character of the series cuts down parts of the "sacred" primeval forest from which his lineage originated, thereby invalidating the metaphysical framework on which his gender was embedded in the Hutsul assembly. The transition from an autarkic natural economy to an industry-based economy of barter and money signifies that masculinity is no longer expressed through the limber "dancer's body," but resides in the bulky "lumberjack's body," and the ancient custom of "consanguinity," subject to the logic of enterprise, no longer guarantees the cohesion and permanence of the social community it constituted.

In *General Barcz*, Kaden-Bandrowski explores the possibility of overcoming the post-partition weakness of Polish men. The diagnosis is unconvincing: the ancient ubiquitous "softness" and the novelty of female emancipation prevent the belated establishment of Polish masculinity as hegemonic. After Barcz's defeat, Mateusz Bigda enters the scene, representing the people as a new class that can reach for hegemony. However, even this project, meant to stabilize the hierarchy and gender order, crashes into its own anachronism. The bourgeoisie and the landed gentry may be degenerate classes, but the peasantry, still carrying in their bodies the memory of feudal bondage as a collective trauma, is incapable of imposing its cultural model and its hierarchies on the society as a whole. The seemingly omnipotent political leader, Bigda, appears on the pages of Bigda's unpublished sequel entitled *The Silk Knot* in a quite grotesque manner: as a fetishistic masochist at the feet of his lover.

In Emil Zegadłowicz's *Dead Sea*, the novel's protagonist, an ordinary retired postal clerk, is tempted to strengthen his identity as a revolutionary, because only a social revolution can enable him to integrate his personality, which has been marginalized under the degenerating conditions of the Second Polish Republic, deprived of the possibility of any transcendence of the social prospects of his native Wądół. The growing temptation of fascist revolution is personified in the novel by Rudolf Istinks, while in the end it will be the young communist Stefania who will become the one to liberate Jan in Oil Zydel from the agonizing state of indeterminacy and suspension. Communism here also means the heterosexualization of the protagonist, who, by bonding with Stefania, avoids the fascist, disturbingly homoerotically alluring temptations spread by Istinks.

The two post-war novels to which the author devoted his attention, Michał Choromański's *Digressions on Rain Boots* and Wilhelm Mach's *Agnes, Daughter of Columbus* have much in common. Indeed, both novels consti-

tute lampoons of the conservative narrative of masculinity, embodied in the myths of the Reform. Both depict the anachronism of the communities which have crystallized around these local male hegemonies. Their de-homogenization and weakening is made possible, respectively, by cultural diffusion in the exile environment (in Choromański's case) and in the model of emancipation promoted by the People's Republic of Poland (in Mach's).

In the works of all the aforementioned writers, the link between masculinity and heterosexuality is astonishingly contingent, non-established. A careful reading shows that the protagonists experience intense relationships with other men, as well as carnal intimacy, or intimacy on the verge of erotic closeness (e.g. Bigda and Deptuła). Hence, writers such as Choromański, Mach and Andrzejewski create plots with a clearly ironic edge, aimed at ideas of masculinity that excessively heterosexualize it. At the same time, however, Jarosław Iwaszkiewicz in *Friends* reconstructs the dynamics of the process of cultural production of homosexual (non)masculinity, of which Wiesław Wolff, blackmailed by Achilles Korecki, is a victim.

Contemporary fictionalizations demonstrate the post-transformation uncertainty, in which intensely promoted neoliberal concepts and models of masculinity have failed spectacularly. The empty symbolic field can be occupied by conservatives (this is what happens in Żulczyk or Orbitowski) or outsiders (Soltys, Bawolek). And while locally one may be left with the impression that retrotopian conservatism with its promise of restoring imagined hierarchies and gender identities is triumphing, from a global perspective it seems doomed to failure.

In the last chapter, the author, taking us beyond the local, attempts to describe one of the premises leading to the conclusion that the grounding "male dominance" logic of phallogocentrism has decisively weakened. The fictional and diary records of this process that the author analyzes are records not only of a somatic condition, but also harbingers, one of many, of the transformation we anticipate and in which we place our utopian hopes for a better, more equal, more just world.

Redakcja
Olga Nowak

Projekt okładki
Tomasz Kipka

Redakcja techniczna
Małgorzata Pleśniar

Korekta
Marzena Marczyk

Łamanie
Grażyna Szewczyk

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.03.2024
Copyright © 2023 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzysyamy otwartej nauce. Od 1.04.2024
publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-3080-0837>
Śmieja, Wojciech
Nie/podległości i transformacje : szkice o
stuleciu męskiego niepokoju 1918-2018 /
Wojciech Śmieja. Wydanie I. - Katowice :
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2023

<https://doi.org/10.31261/PN.4123>
ISBN 978-83-226-4213-9
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-4214-6
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa
volumina.pl Sp. z o.o.
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 24,25. Ark. wyd. 24,0. Papier offset 90 g. PN 4123. Cena 74,90 zł (w tym VAT)

Pomimo plejady nazwisk i różnaitości poddawanych analizie fabuły w każdym rozdziale Wojciech Śmieja wyraźnie wyeksponowuje główny problem badawczy – literackie reprezentacje polskich męskości w konfrontacji z różnymi formami nowoczesności. Twórczość przywołanych pisarzy mieści się w ramach chronologicznych XX wieku (od lat 20.) i pierwszych dwóch dekad XXI wieku. Można zatem powiedzieć, że są to literaci przynależący do „stulecia męskiego niepokoju”, ale także do wieku polskich zmagających nie tyle może „o”, co bardziej „z” niepodległością, czy też wręcz z tytułowymi nie/podległościami, czyli z historycznymi przełomami po 1918, 1945 i 1989 roku, z cywilizacyjnymi procesami – kapitalizmem, industrializacją, demokratyzacją, awansem społecznym, oraz z ideologicznymi pokusami – militarizmem, komunizmem, „patriotyzmem wojskowym” i neoliberalizmem. Śmieja, śledząc trajektorie polskich męskości w epoce nowoczesności, znakomicie potrafi ukazać powiązanie tego, co historyczne, polityczne, społeczne i ekonomiczne, z tym, co egzystencjalne, prywatne i intymne, czyli przede wszystkim z niestabilnością męskich tożsamości (na przykład jako efekt homospołecznej „zmowy mężczyzn” lub homoseksualnej mimikry), z obsesjami męskich seksualności (fetyszizm, masochizm), z de- i rewaloryzacją męskich cielesności (dyskurs prostatyczny).

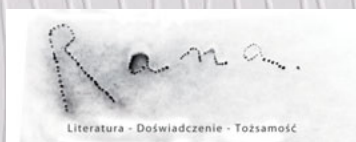
Z recenzji wydawniczej
dr. hab. Tomasz Tomasiak,
prof. Akademii Pomorskiej w Słupsku

Profesor Wojciech Śmieja wypełnia lukę w badaniach nad literaturą polskiego modernizmu, proponując pierwsze, zakrojone na szerszą skalę, ujęcie chronicznego niedostopowania polskiej męskości do wzorca męskości hegemonicznej. Korzystając z inspiracji, płynących z omówionych we Wstępie różnych, niekiedy polemizujących ze sobą koncepcji wypracowanych przez zagranicznych przedstawicieli krytyki męskości i mężczyzn (badacze starszego i młodszego pokolenia, takich jak Raewyn W. Connell, Jeff Hearn, Michael Kimmel, David Leverenz, Steve Garlick, Todd W. Reeser, Lucas Gottzén, Kalle Berggren, Timothy Laurie), Śmieja wypracował własne pomysły, metody i narzędzia interpretacji polskich tekstów literackich opowiadających m.in. o kryzysie męskości hegemonicznej i norm jej wytwarzania od końca XIX wieku do czasów obecnych. Interpretacyjnie fortunate, produktywne i rewelatorskie okazało się szczególnie połączenie warsztatu krytyka męskości i mężczyzn z impulsami płynącymi z innych obszarów humanistyki najnowszej, takich jak teoria queer, teoria afektów, ekokrytyka czy analizy biopolityki.

Z recenzji wydawniczej
prof. dr hab. Agaty Zawiszeńskiej,
Uniwersytet Szczeciński

Patronat

Śląskie Studia Polonistyczne

Cena 74,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4214-6

9 788322 642146

Więcej o książce

